

ӘОЖ 069

Ахмет А.Қ.

т.ғ.к.,

Х. Досмұхамедов атындағы АМУ доценті

МҰРАҒАТ ҚҰЖАТТАРЫН ЖАРИЯЛАУ ТУРАЛЫ

Қоғамдық ойдың дамуына жетекші болатын негізінен екі фактор бар. Оның бірі - ақпарат алмасудың тездігі, екіншісі - тарихи сананың қалыптасуы. Тарихи сананың қалыптасуында тарихи оқиғаларға баға беру мен ғылыми-техникалық жаңалықтарды меңгеріп, тарихи деректерді талғап, талдап және мақсатты пайдаланудың мәні зор. Осыған орай тарихи шындықтың тегін анықтап, өткенге ой елегінен өткізіп қарау - тарихшыларға қойылатын бірінші талап.

Сондықтан мұрағат қорларындағы құжаттарды жариялауды кеңінен жүргізу мақсатында 1945 жылы мұрағат қорындағы құжаттарды жариялау туралы ереже қабылданды [1].

Қабылданған ережеде алғашқы рет құжаттарды жариялаудың жалпы принциптері көрсетілді. Дегенмен де қабылданған ережеде құжаттық материалдардың баспаға шығарылуы туралы толық әрі нақты мәселелері шешілмеді. Шығарылатын басылымдардың типі, формасы және түрі, құжаттарды сұрыптау, ғылыми-анықтама аппараты толық жасақталмады.

Ереженің маңыздылығы сол, әртүрлі кезеңдегі құжаттық материалдарды басып шығарудың келешек жоспарын жасақтаудан тұрды. Ереженің қабылдануы соғыс уақыты кезеңіндегі мұрағат ісіндегі археографияның дамуындағы үлкен жетістіктерінің бірі болды.

1945 жылдың 12 қыркүйегінде Қазақстан К(б)П Орталық Комитеті жанындағы үгіт және насихат бөлімінде Қазақ КСР тарихының екінші басылымын дайындау туралы кеңес өткізілді. Кеңеске Қазақ КСР Жоғарғы Президиумының төрағасы Ә.Әбдіхалықов, Марксизм-ленинизм институтының директоры Н.Тимофеев, Қазақ мемлекеттік университетінің тарих кафедрасының меңгерушісі С.Н.Покровский, Қазақ медицина институтынан С.Ботман, ғалым Қ.Сәтпаев, тарихшылар Х.Айдарова, А.И.Яковлев және Орталық мемлекеттік мұрағат бастығы Н.Н.Фёдоров қатынасты. Осы кеңесте Н.Н.Фёдоров сөз

сөйледі [2, 1, 12, 22-23 пп.]. Ол сөйлеген сөзінде республикадағы мұрағат органдары 1940 жылға дейін мұрағат ісінде құжаттарды жариялау жұмыстары жүргізілмеді, оған сай жоспарда жасақталмағанына тоқтала келіп, «Қазақ КСР тарихын» құрастыруға мұрағат ұжымының қатыспағанын тілге тиек ете отырып, кітапты құрастырушыларға мұрағаттағы құжаттарды толық пайдалану туралы ұсынысқа жауап болмағандығын баян етті.

Егер де тарихшылар мен зерттеушілер Қазақстан тарихына қатысты құжаттарға ерекше көңіл бөлсе, жеке тақырыптар бойынша монографиялардың шығу мүмкіндігінің барлығы назарға берілді.

Орталық мемлекеттік мұрағатының оқу залында тарихи құжаттармен жұмыс жасау мақсатында жастарды, студенттерді, оқытушыларды тарту жұмыстарына күш салу қажеттігіне көңіл бөле отырып, жаңа құжаттарды ғылыми айналымға енгізу тек мұрағат органдарының ғана емес, сонымен қатар барлық тарихи ғылыми-зерттеу мекемелерінің қызметіндегі ортақ іс пен міндет болатындығын әділ түрде атап өтті.

1946 жылы КСРО ІХК мемлекеттік мұрағат басқармасы КСРО ІІМ мұрағат Бас басқармасы болып қайта құрылды. Осыған орай Қазақстан, Әзірбайжан және Грузия, т.б. мемлекеттік мұрағат басқармаларындағы бөлімдер де өзгерістерге ұшырады. Олардағы ғылыми кеңестер мұрағат жұмыстарын ұйымдастыру, ғылыми-әдістемелік және ғылыми-зерттеу сияқты басты мәселелерді қарастырды. Облыстық мұрағат мекемелерінде құжаттарды пайдалану бөлімдері немесе топтары құрылды.

1946 жылдың сәуір айында Москва қаласында КСРО ІІМ мұрағат Бас басқармасы ұйымдастыруымен одақтас республикалардың мұрағат басқармалары жетекшілерінің қатысуымен Ұлы Отан соғысы жылдарындағы (1941-1945 жж.) мұрағаттардағы баспа жұмыстарының қорытындысы туралы алқалы кеңес өткізілді. Осы кеңесте Қазақстан мұрағатшыларының еңбегі ерекше атап өтілді [3, 24-25 пп.].

Қазақстан мұрағаттарында бұл шараға байланысты көптеген ізденіс жұмыстары жүргізілді. Сондай жұмыстардың нәтижесінде Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстанның жеңіске қосқан үлесі туралы қатысты деректі құжаттарға нақтылы негізделген іргелі де сүбелі жинақтар жарық көрді [4].

Бұл жинақтарда коммунистік партияның рөлі, жұмысшылар мен шаруалардың тылдағы ерен ерлігі, майдан даласындағы

қазақстандықтардың жан қиярлық ерліктері паш етілген. Құжаттық жинақтың жарық көруіне облыстық мұрағат органдары да елеулі үлес қосты.

1947 жылдан бастап қазақ, украин, әзірбайжан, москвалық мұрағатшылардың дайындаған құжаттық жинақтары шығарыла бастады. Шығарылған жинақтарға енгізілген құжаттарды жинақтау соғыс алдында және соғыс уақытында жүргізілген болатын.

1948 жылдың 16-17 шілде күндері Москва қаласында Лениндік декреттің 30 жылдығына арналған конференция жұмысында кеңестік кезең дәуіріндегі құжаттарды жариялауға баса назар аудару қажеттілігі атап өтілді. Конференция барысында КСРО мұрағат Бас басқармасы тарапынан құжаттар жинағын шығаруға дайындық жұмыстарының жоспары қаралды. Мұрағат мекемелері соғыстан кейінгі төртінші бесжылдық (1946-1950жж.) жоспарын орындаудағы міндеттерін нақтылады.

Өткізілген конференция барысында 400-ден астам құжаттық жинақтар шығарылғаны ерекше атап өтілді. Бұл шығарылған жинақтар КСРО тарихындағы социалистік құрылыстың сан-саласын қамтығанымен ерекшеленді. Археографтардың басты міндеттерінің бірі кеңестік кезеңдегі құжаттарды жарыққа шығарып жариялау болды[5, с. 6-8].

Соғыстан кейінгі бейбіт уақытта мұрағат органдары ақпараттық журналдар шығара бастады.

1945 жылы Грузия Мұрағат басқармасы «Саисторио моамбе» журналын шығарса, ал 1947 жылы Украин КСР мұрағат басқармасының ғылыми-ақпараттық бюллетені жарық көрді.

Қазақстандағы мұрағат археографтары тарапынан дайындалған құжаттық материалдар «Қазақ КСР ҒА Хабаршысына» жарияланды. Жергілікті мұрағат органдарында деректі жарияланым мен әдістемелік жұмыстарды жандандыру мақсатында археографиялық жұмыстарға шолу кеңінен жүргізілді. Осы мақсатта 1948 жылдан бастап, КСРО ІІМ мұрағат Бас басқармасы арнайы жинақ шығара бастады[6].

1950 жылдың 8 сәуіріндегі Қазақ КСР Ішкі істер министрі, генерал-лейтенант Долгих КСРО Ішкі істер министрі, генерал-полковник Кругловқа жазған өте құпия баяндама жазбасында мұрағат органдарында қайта құру жұмыстарын жүргізу мәселелерін көтереді[7, 8-9 пп.].

Жазбада көптеген кемшіліктерді атай келіп, КСРО мұрағат Бас басқармасы тарапынан мұрағат ісіне байланысты және іс-тәжірибе

алмасу туралы кеңестердің соңғы жылдары өткізілмегендігі, мұрағат ісіне қатысты журналдың жоқтығын қатерге береді. «Кеңестер Одағы бойынша ғылыми-жариялау жұмыстарын жоспарлауда КСРО мұрағат Бас басқармасы мүлдем айналыспайды» - дей келіп, министр 1943 жылы өткізілген КСРО тарихшы-мұрағатшылар конференциясында көтерілген құжаттық жинақтарды жариялау жұмыстарын тарихи ғылыми-зерттеу мекемелермен және баспалармен келісім туралы болашақтағы біртұтас жұмыс жоспарын жасақтау мәселесі 7 жыл өтсе де жасақталмағанын ашық жазады. Және мұндай жағдайда ғылыми құжаттық жинақтарды жариялау жұмыстары орталық және одақтас республикалар мұрағат органдары арасындағы байланысты нашарлататындығын, кейбір басылымдарда жарияланған құжаттардың фактологиялық қарама-қайшылықтар туғызатындығына назар аударады. Мұрағаттардағы осындай және басқа да өзекті мәселелерін шешуде одақ министрінің жеке өзі айналысуын сұрайды.

Қазақ КСР ІІМ мемлекеттік мұрағат басқармасының бастығы И.З.Чумак іске тігілуге жататын бұл құжаттың екінші данасына жазған жазбасында баяндамада көрсетілген мәселелердің тек Қазақстанға қатыстыларын қалдырып, өңдеп шығуға министрдің нұсқау бергендігін жаза келіп, бұның мүмкін еместігін және ондай өңдеуден бас тартқаны туралы жазады. Соған қарағанда республика министрінің көтеріп отырған мәселесі одақтық дәрежедегі маңызды мәселе екендігіне көз жеткіземіз.

1950 жылдың шілде айында И.З.Чумак БК(б)П Орталық Комитетіне Ефграфовқа жіберген құпия хатында Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің үгіт және насихат бөлімінің меңгерушісі Хромковтың хабарлауы бойынша БК(б)П Орталық Комитетінің баспа секторы тарапынан Қазақ КСР ІІМ мұрағат басқармасының 1949 жылы шығарған «Алма-Ата в период октября и в годы гражданской войны» (Летопись событий) атты кітабын талқылап және көпшілік пайдаланудан алып тастауға тапсырма берілгендігін баян етті[7, 76-78 pp.].

Кітапта жіберілген нақты кемшіліктер туралы Қазақстан К(б)П ОК-і тарапынан ешқандай ескерту берілмегенін және олардың өздері де білмейтіндігін жаза келіп, сол күні партия қатарындағы тарихшыларға кітаптағы кемшіліктерді табуға және кітапты айналымнан алып тастауға тапсырма берілгендігін жазды. Бұл тапсырма республика партия комитеті қызметкерлері тарапынан

тікелей БК(б)П ОК-нің директивасы ретінде қабылданатындығы сөзсіз еді. Осындай жағдайда бұл кітапты қорғайтын тұлғаның табылуы да екіталай еді.

27 шілде күні И.З.Чумакты Орталық Комитетінің үгіт және насихат бөлімі меңгерушісінің орынбасары Иванов шақырып, КСРО ИМ Мұрағат Бас басқармасына кітаптың баспадан шығуы туралы түсінік жазу қажеттігін ескертеді. Сонымен бірге көрсетілген бөлімге де төмендегі екі сұраққа түсініктеме беруді талап етеді. Біріншісі, кітапты дайындау барысында БК(б)П ОК-нің жанындағы Марксизм-ленинизм институтының Ленинград қалалық комитеті жанындағы партия тарихы институты шығарған «Большевики в период подготовки и проведение Великой Октябрьской социалистической революции» (Хроника событий в Петрограде) атты кітаптағы деректер пайдаланылған. Екінші, неліктен жарық көрген кітапта БК(б)П ОК-і жанындағы Марксизм-ленинизм институтының рұқсатынсыз «История гражданской войны в СССР» атты 2 томдыққа сілтеме жасалады.

Қойылған сұрақтарға берген жауабында И.З.Чумак «Хроника событий в Петрограде» атты кітаптың айналымнан 1950 жылдың 30 наурызында алынғандығын, басқарма тарапынан жарыққа шыққан кітап 1948 жылдың тамыз айында баспадан шыққандығын және аталған кітапқа 1947 жылы «Большевик» журналының № 21, «Партийная жизнь» журналының №18 сандарында жарияланған оң пікірлер назарға алынғанымен түсіндіреді. Марксизм-ленинизм институтымен келісу туралы нұсқаудың болмағандығын ескертеді.

Қазақстан К(б)П ОК-і өз тарапынан кітапта елеулі кемшіліктердің барлығын мұрағат басқармасына ескертеді. Атап айтсақ, кітаптың 1 тарауында революция жылдарында бұқара халықты ұйымдастыру және мобилизациялау шараларында негізінен контрреволюциялық күштердің құжаттары енгізіліп, көп орын берілгендігі ерекше назарда ұсталды.

Кітапқа бұл құжаттардың енгізілуіне байланысты З.И.Чумак өз көзқарасын төмендегіше білдіреді.

Контрреволюциялық күштердің құжаттарын пайдалана отырып, олардың келісімпаздық, буржуазиялық, контрреволюциялық іс-әрекеттерін әшкерелейтін қажетті құжаттардың енгізілуі себептерінің бірі сол тұстағы жергілікті большевиктік ұйымдардың құжаттарының сақталмауына байланысты, «жау лагерьдегі» элементтердің құжаттарын пайдалануға мәжбүр болғандықтарын ескерте кетеді. Жарық көрген «жылнама» партиялық көзқарас

тұрғысынан жазылғандығы туралы 1950 жылдың «Большевик Казахстана» журналының №3 және «Казахстанская правда» газетінің 9 сәуірдегі сандарында оң пікір жазылды. Сонымен бірге И.З.Чумак бұл істі қолдан ұйымдастырып отырғандар барлығын ашына айта келіп, аталған мәселені кейбір тарихшылар мен КСРО ПМ мұрағат Бас басқармасындағы бірлі-жарымды қызметкерлердің мемлекеттік мұрағат қорларындағы материалдарды пайдалануды жете бағаламайтын көзқарастарын тануға пайдаланатындығы туралы пікірін ашық айтты. Айтылған пікірді өмірдің өзі дәлелдеп бергені сол, іле-шала 1950 жылдың желтоқсан айында тарихшы-ғалым Е.Бекмахановқа қарсы баспасөз бетінде «шабуыл» басталды.

И.З.Чумакпен әңгіме барысында Хромков мұрағат органдары тарихи материалдар жинағын шығаруды текке қолға алмағандығын, өзінің көзқарасы бойынша мемлекеттік мұрағаттар ісі еместігін айтады. Мұрағат басқармасы бастығы, хатшы Ефграфовтан мәселені өзінің хаты арқылы ОК-ің хатшысы Г.М.Маленковке хабарлап БК(б)П ОК-де қарауға күш салуды сұрайды. Мұрағат органдарының археографиялық жұмыстары партиялық «қырағылықтың» нәтижесінде елеулі кедергілерге кездесті.

Мұрағат қорларындағы тарихи деректі құжаттарды жариялауда көптеген елеулі кемшіліктер байқала бастады, оның бір дәлелі Ұлы Қазан революциясының 50 жылдығына орай арнайы құжаттарды жинақтау барысында анықталды.

Кемшіліктерге жол берілудің басты себептері 1956 жылдың 14-26 ақпанында өткен СОКП-ның XX съезінде баяндалды. Қоғамдық ғылым саласында догмалық, жаттандылық, дүмшелік, көзбояушылық, тарихи оқиғаларды біржақты саралау кеңінен етек алды. Дегенмен де бұл айтылған кемшіліктер кейін ұзақ жылдар бойы айтылмай, «жабулы қазан жабылуымен» қалғаны да ақиқат.

Осыған орай, өткен ғасырда біз төл тарихымызға қатысты деректерді толық игере алмадық. Бұл арада өз тарихымызға қатысты деректердің бәріне толыққанды қол жеткізе алмағандығымыз, қолда бар деректерді қорытуда саяси цензураның шектеуіне ұшырағандығымыз, ұлттық тарихымызды зерттеп, зерделеуде орны толмас олқылықтарға жол беруімізге негіз болғаны назардан тыс қалмағаны да жөн деп білеміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Основные правила публикации документов Государственного архивного фонда Союза ССР. М., 1945. – 35 с.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағаты (ҚРПМ), 708 қор, 11-тізбе, 278-іс.
3. Қазақстан Республикасы мемлекеттік мұрағаты (ҚРОММ), 544-қор, 1-тізбе, 81-іс.
4. Казахстан в период Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 г.г. Т.1. июнь 1941-1943 г.г. – Алма-Ата, 1964. – 596 с.
5. Вяликов В.И. Архивное дело в период построение социализма в СССР. М., 1982. – 107 с.
6. Обзор состояние научно-публикаторской работы государственных архивов СССР. М., 1948. – 291 с.
7. ҚРОММ, 544-қор, 1-тізбе, 1455-іс.

***

В статье были рассмотрены проблемы опубликования документов архивного фонда.

***

The article examined the problems of publication of the archival collection of documents.

ӘОЖ 351.77 «20»(574)

Бейсенғалиев Ә.Ж.

аға оқытушы,

А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ

ҚОСТАНАЙ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ (1946-1979 жж.)

1946 жылы облыс бойынша 309 емдеу және алдын-алу мекемелері болды, оның ішінде аурухана - 39, 60 дәрігерлік емхана, 126 акушер-фельдшерлік мекеме, сүтпен қамтамасыз ететін ас үйі бар әйелдер мен балаларға кеңес беретін 17 мекеме, 17 зертхана, 22 дәрі-дәрмек қобдишасы және 36 дәріханалық бөлімдер болатын. 315,75 смета бойынша дәрігердің орнына облыс бойынша небәрі 84 дәрігерлік емдеу мекемелері ғана болды. Бұл Қостанай облысының дәрігер мамандармен 80% -ға ғана қамтылғанын көрсетеді. [1,40 п.]

1948 жылдың 1 қаңтарында Қостанай облысы бойынша денсаулық сақтау мекемелері: стационар мекемесі қалада - 1, ауылда - 29; емхана қалада - 2, ауылда - 45; венериологиялық диспансер қалада – 1; тіс емдейтін дәрігер кабинеті қалада – 3, ауылда – 7 ; бөбектер бақшасы қалада- 2, ауылда - 20; сүт беретін ас үйі қалада – 2, ауылда - 5 ; жедел-жәрдем қалада – 1, санитарлық